

Mikhail Khodorkovsky, Lyudmila Ulitskaya

"Am fost înghesuit într-un colț din care nu am mai putut ieși"

Hodorkovski către Uliț kaia, 5 iunie 2009

Dragă Ludmila Evghenievna,

M-am bucurat foarte mult când am primit răspunsul dumneavoastră, care a fost ca o "palmă peste ceafă" meritată.

Părinții mei au avut grijă să nu devin o "oaie neagră" a acelei societăți. Întregul eu eram asta acum, dar atunci nu mă alegeam. În plus, la școală sau la institut nu eram "oi negre". Școala se afla în suburbiile proletare, iar institutul era, de asemenea, extrem de "proletar" — 70% din oameni erau muncitori în fabrici, care își luau liber de la lucru. Nu existau disidenți. În special la institut — era Facultatea de Apărare, iar dacă erai exclus din Comsomol, erai automat dat afară din institut. Credeam că era destul de corect.

Ca secretar al comitetului de la facultate, am refuzat să exclud din Comsomol oameni care erau dați afară din institut, deoarece consideram că nu toți membrii Comsomolului erau capabili să studieze. Dar situația era inversă de la Facultatea de Apărare mi se părea extrem de corectă. În fond, la o adică, ar trebui să ne dăm viața pentru țară chiar și pe timp de pace. Cum să îi ceri asta cuiva care nu era membru al Comsomolului sau unui non-comunist? Nu glumesc și nici nu exagerez. Asta era exact ceea ce gândeam atunci.

Am citit *O zi din viața a lui Ivan Denisovici* și m-am cutremurat. L-am urât pe Stalin pentru că a stricat munca partidului în interesul cultului propriei personalități. Atitudinea mea față de Brejnev și Cernenko a fost și dispreț uitoare și amuzată — erau gerontocrați și dăunau partidului. L-am respectat pe Andropov, în ciuda "unor excese la nivel local". Vi se pare amuzant? Eu aș vrea să râd, dar nu pot.

Când făceam practică, nu stăteam în nici o bibliotecă de fabrică. Mutam explozibili cu cazmaua, lucram la presă (eu și prietenul meu era să murim din cauza unei erori tehnice). Am participat la tabere de instrucție militară și am primit rangul de sergent. Am fost numit comandant adjunct pentru probleme politice, dar am solicitat să mă întorc iar în fabrică — pentru a dezactiva proiectilele vechi. Eram membri ai Comsomolului, trebuia să mergem în cele mai periculoase zone. Așa că, iată-mă dezactivând proiectilele, spre consternarea ofițerilor comandanți.

O să râdeți și iar: nu le-am spus nici eu consternarea, iar ei nu au spus nimic.

Eram destul de îndrăzneț și curajos în conflictele pe care le aveam cu secretarul biroului de partid. A venit la o ședință a comitetului Comsomolului, unde erau 20 de femei din fabrici și doi sau trei bărbați: eu i-am luat față, iar comitetul a votat pentru mine, aproape 100%. Responsabilul cu organizarea de la partid s-a plîns rectorului, Iagodin. Fetele încă îmi mai scriu. Una dintre ele este prima mea soție, iar cealaltă îmi e soție de 20 de ani. Și nu sînt singurele care îmi scriu. Am primit chiar o scrisoare de la responsabilul cu organizarea de la partid (șefa secretarului biroului de partid), Liuba Strelnikova.

Acum să nu credeți că cine știe ce despre relațiile mele cu fetele. Eram un tînăr foarte decent în acest sens. Glumesc.

Dar sentimentul de autocompătimitate în față a unui dușman din Războiul Rece era foarte puternic. La fel a fost și implicarea mea în "9" — grupul de industrii de apărare. De fapt, cînd eram consultant la Silayev, am luat parte la ultimul congres al Comisiei Militare și Industriale — "9" plus Ministerul Apărării. Dar asta este altă discuție.

Nu îl cunoscusem niciodată pe secretarul pentru apărare din Partidul Comunist, Baklanov, dar mai tîrziu, după 1991, l-am luat în echipa mea, din solidaritate corporatistă. El ține în știa, dar nu mi-a spus nimic. Dar în 1996 lucrătorii din apărare au refuzat în mod direct să îi dea bani lui Elț în (să împrumutăm bani guvernului, era posibil pe vremea aceea!). I-am întrebat dacă mi-i dau mie — iar ei au acceptat și mi-au dat pe cuvînt. Deși își asumau un risc enorm. Am folosit o parte din acești bani ca să cumpăr Yukos, apoi i-am returnat. Știau pentru ce împrumutasem banii. Cîteva din cunoștințele mele, pe care acum îi consider prieteni buni, erau membri ai Partidului Comunist, iar altele sprijineau comitetul de stat pentru situații de urgență (ca Baklanov și Lukianov, a cărui fiică îmi este acum avocat).

Vă povestesc toate acestea, Ludmila Evghenievna, deoarece vreau să înțeleg că, de partea aceea a baricadei, oamenii nu erau deloc unidimensionali. Nu erau indivizi intransigenți și de o parte și oameni complet respectabili de cealaltă parte. La fel ca și ei, eram un soldat într-un război virtual pe care nu îl creasem eu. Dar eram soldat și integru. Apărăm ceea ce credeam că este adevărul.

Să vă povestesc despre o situație și mai riscantă. Colaborarea noastră cu KGB era foarte serioasă. Lucram în industria de apărare. Ei lucrau pentru noi și, în același timp, ne supravegheau, nu în privința "cunoștințelor politice", ci a chestiunilor care țineau de protecția fizică, contraspionaj etc. Eram specialiști serioși, de înaltă calificare. Unii dintre ei fuseseră implicați în operațiuni clandestine în timpul Marelui Război Patriotic. Lecțiile învățate de la ei mi-au fost foarte folositoare în închisoare, pentru că ei trecuseră prin închisori, lagăre de concentrare și zădărnici (închisori din Asia centrală — n. red.). Ar fi fost foarte mulți umiți să vadă că experiența lor a folosit cuiva. Și chiar a folosit!

Mai era un tip de ofițeri KGB — cei de la NKVD. Nu erau respectați, iar noi îi evitam, la fel ca și specialiștii de care vorbeam mai devreme. În paranteză fie spus, nici unul din ei (dintre specialiști) nu mi-a cerut vreodată bani. Deși pe unii dintre ei i-am ajutat să își găsească de lucru după 1991. Iar colegii lor ne-au salvat viața atunci cînd au refuzat să ia cu asalt clădirea Parlamentului. Pe unii i-am cunoscut personal, pe alții indirect.

Așa e destinul. Așa e războiul civil. Dar după aceea, lucrurile s-au încurcat...

Acum să discutăm despre *leadership* și carierism. O carieră, în sensul rău al cuvântului, înseamnă să urci în ierarhia birocratică lingușind și umilindu-te. Da, aceasta este calea pe care o alege majoritatea oamenilor de succes. Ai putea deveni secretar adjunct, director adjunct al unei fabrici, șef de departament sau chiar ministru adjunct. Dar nu șef de serviciu — șef de atelier sau director de fabrică. Slujbele astea sînt obște inute de un alt fel de oameni. De lideri. Iar oamenii acceptă, pentru că, dacă aceste slujbe ar fi obște inute de carieriști, totul s-ar prăbuși. Iar ei vroiau ca lucrurile să meargă.

Atît Iagodin, cît și Elț în mă acceptau ca șef de serviciu absolut "în spiritul tradiției ilor partidului".

Era loc pentru alt fel de persoane, la fel ca și în știință. Numai că ei erau "diferiți" în alt sens: credeau în politică, dar nu se "înclinau cu ușurință".

Cît despre Boris Elț în, aici nu sînt imparțiale. Îi înțeleg toate defectele. În plus, în 1999 am simțit că era momentul să plece. Deși nu îmi surîdea candidatura lui Putin, iar Putin știe asta.

Dar Boris Elț în a fost un mare om. Un monolit. Un adevărat țar rus, cu toate calitățile și defectele pe care le presupune asta. A făcut multe lucruri bune și multe lucruri proaste. Nu sînt eu acela care să judece care din acestea au prevalat.

Ar fi fost posibil să se facă o transformare mai mare sau mai bună a Rusiei decît cea pe care a făcut-o el? S-ar fi putut ea face fără un "Thermidor" și o nouă stagnare, fără o revenire a "tovarășilor de la KGB"? Fără războiul din Cecenia, fără luarea cu asalt a Parlamentului? Aproape sigur că da. Dar nu am putut. Și nu mă refer numai la el — la noi toți. Și oricum, ce drept am eu să critic?

Aveam 23 de ani cînd l-am cunoscut. Și vreau să păstrez aceste amintiri pentru mine. El a murit, iar eu prefer să păstrez aceste amintiri.

Cînd Gaidar era la putere (n. red. — prim-ministru al Rusiei, 1991–1992), nu mi-am imaginat niciodată că ar trebui să reformăm întreaga țară. Dar aveam o idee despre cum ar trebui să restructurăm economia. Nu era vorba despre companii individuale, ci despre combinatele industriale și științifice importante, ca Gazprom (nu întotdeauna la fel de mari, dar similare ca structură), despre care credeam că trebuie să fie divizate, iar apoi privatizate. La asta ne gîndeam noi, cei din guvern, ca strategie industrială activă (nu doar inițierea, ci și managementul procesului, stabilirea obiectivelor, determinarea responsabilităților și priorităților ilor).

Atunci cînd nu am mai găsit susținere pentru ideile mele, am plecat. I-am avertizat că voi face uz de legile imbecile pe care urma să le adopte. Inclusiv de voucherele care puteau fi încasate. Trebuie să spun că le-am zis tot timpul că se va termina prost, că modelul ceh era mai bun (aveau "fonduri închise"), dar mi s-a spus — ca întotdeauna — că era clar că îmi vedeam numai de propriile interese. Deși nu era limpede care erau acestea. Nu i-am contrazis. Dacă nu au vrut să asculte era problema lor.

Dar ulterior — iar aici putem discuta despre granițele permisiibile — m-am folosit de toate porțiunile din legislație și le-am spus personal membrilor guvernului despre ce porțiune era vorba și cum urma să o folosesc sau cum o foloseam.

Da, aceasta a fost mica mea răzbunare. Numiț i—o păcatul vanităț ii. Însă trebuie să recunosc că s—au purtat decent: m—au adus în față a justiț iei, au acoperit scâpările din legi cu legi și instrucț iuni noi, s—au supărat, dar nu m—au acuzat niciodată că joc necinstit. Era un fel de duel.

Am avut dreptate, în cele din urmă? Nu sînt sigur. Pe de o parte, judecînd obiectiv, chiar am reușit să revigorez economia. Dar, pe de altă parte, surclasam un guvern care nu era chiar așa de rău. Pe de o parte, desigur, am investit în industrie cît de mult i bani am putut. I—am investit eficient. Nu m—am dat mare și nu le—am permis nici celor din jurul meu să facă asta. Dar, în același timp, nu prea mă gîndeam la oameni, la responsabilitatea mea socială considerabilă, dincolo de limitele echipei mele — și era o echipă foarte mare.

Cît despre întrebarea dumneavoastră despre "brutalitatea" cu care am preluat și am redistribuit companiile — e chiar amuzant. În "liga mare" erau cel mult 20 de jucători. Nu mai mult de ațit. Cît despre numărul de companii implicate în "licitaț ia pentru împrumuturi pentru acț iuni" — acestea erau 800. În total, aș zice că aveam bani să cumpărăm 70.

Eu personal a trebuit să renunț la absolut orice altceva, ca să mă ocup de Yukos. Eram tot timpul plecat în delegaț ii. A trebuit să renunț la bancă, să revînd și să cedez practic toate companiile pe care le achiziț ionasem. De exemplu, deț inusem toată industria materialelor de construcț ii pentru Moscova, cîteva fabrici de prelucrare a metalului și celebra companie Apatit.

Nu a fost de glumă — am muncit din greu. Și nu eram cîtuși de puț în interesat de treburile celorlalț i. Foarte rar intram în competiț ie. Ne luptam cu haosul, cu colapsul întregii economii. Mafia ne cam lăsase în pace, pentru că habar nu avea cum este structurată mașinăria și nici cum ar putea să pună mîna pe ea. Erau niște brute, desigur. Erau și riscuri. Dar perioada "ligii mari" a fost în mod clar o nimica toată în comparaț ie cu "jefuitoarii" de azi.

Spre exemplu, cînd răposatul Volodea Vinogradov (Inkombank) mi—a stat în cale în lupta pentru preluarea companiei petroliere VNK, i—am oferit mită, iar cînd a refuzat, pur și simplu am crescut preț ul la licitaț ie. Ceea ce m—a costat scump, evident. Făceam campanii de PR, lobby, aruncam cu banii. Dar poliț ia nu se implica și nici lumea interlopă. Dacă s—ar fi implicat cineva, pentru propria siguranț ă, lumea nu ar mai fi făcut afaceri cu ei. Și ar fi fost turnaț i la poliț ie imediat.

Iată de ce, cu toate eforturile din ultimii ani, Biroul Procurorului General nu a reușit să ne pună sub acuzare.

În "liga mare", cel puț în pînă cînd în joc au intrat cetăț enii "certaț i cu legea", limita se situa acolo unde cazurile puteau fi aduse în față a curț ii de arbitraj. Deși e posibil ca acea curte de arbitraj să nu fi fost complet independentă, ea nu era controlată în totalitate, cum se întîmplă azi cu Curtea Basmannîi. Oficialii își puteau arăta sprijinul într—o oarecare măsură. Ți—ar fi putut ț ine partea din motiv pur egoiste. Dar știau că vor trebui să își apere serios poziț ia în față a prim—ministrului și a președintelui — și, în cel mai rău caz, în față a presei! Nivelul de "brute" la care s—a ajuns azi, unde dacă cineva ajunge într—o funcț ie politică, nu are nici un simț al responsabilităț ii — nu, așa ceva era de neimaginat.

La un moment dat, un om care lucra pentru mine ca șef al unui departament de petrol și gaze, Fazlutdinov se numea, a fost dat afară. Susț inea că fusese

concediat ilegal. Cazul a ajuns la Curtea Supremă și a câștigat. A primit de la mine drept compensație peste 40.000 de dolari (o groază de bani la vremea aceea). Iar departamentul meu juridic, știind ce ar fi însemnat pierderea aceluși proces, nu a putut face nimic. Când a încercat să îi păcălească pe cei de la Rosneft, care ne-au înlocuit, a fost pur și simplu dat afară din sala de judecată. A venit să se plîngă la avocatul meu, care i-a preluat cazul la companie.

Nu. Tot ceea ce ne-am putut permite a fost să căutăm porții e în lege și să le exploatăm. Și ne-a plăcut la nebunie când am arătat guvernului greșelile pe care le făcuse în legislație. Trebuie să spun că schimbarea atitudinii mele față de societate și afaceri s-a produs în special datorită crizei din 1998. Înainte de acel moment consideram afacerile doar un joc, nimic mai mult. Trebuie să câștigi, vrei să câștigi, dar nici să pierzi nu e o problemă. Sute de mii de oameni veneau la serviciu în fiecare dimineață ca să joace acest joc, iar seara se întorceau acasă la propriile lor vieți și griji, care nu aveau de-a face cu mine.

Desigur, aceasta este varianta simplificată. Am întâmpinat probleme și înainte de 1998, dar erau probleme pentru care nu eram responsabil personal: așa stăteau lucrurile când am intrat în scenă. Dar apoi a venit anul 1998. La început a fost bine — credeam că o să scoatem la capăt. Apoi luna august. A fost o catastrofă. Prețul petrolului era de 8 dolari per baril, iar costul producției era de 12 dolari. Nu erau bani pentru plata datoriilor sau a salariilor. Oamenii nu aveau ce să mănânce, iar pentru asta eu eram responsabil personal. Nimeni din țară nu cumpăra petrol, iar exporturile erau blocate. Nimeni nu plătea. Băncile la care aveam datorii amenințau că blochează conturile din străinătate. În Rusia, băncile nu făceau nici un fel de plăți. Berezovski mi-a dat un împrumut cu 80% dobândă în valută forte!

Ajungeai la recepție — nimeni nu țipa, nimeni nu făcea grevă, înțelegem. Pur și simplu leșinau din lipsă de hrană. În special tinerii care nu aveau o locuință sau care aveau copii mici. Iar spitalele... Cumpăram medicamente și trimiteam muncitorii la tratament, dar bani nu erau. Am reținut fețele înțelegătoare. Oamenii care spuneau doar: "Oricum nu ne așteptăm la nimic bun. Vă mulțumim că ați venit să vorbiți cu noi. O să suportăm...". După august 1998 nu a mai avut loc nici o grevă. Rezultatul a fost că, după criză, mi-am schimbat criteriile. Nu mai puteam să fiu doar un "director". În 2000, am creat "Rusia deschisă".

Încă ceva despre atitudinea mea față de lege. Nu am considerat niciodată, și tot nu consider, că "toată lumea încălca legea" era o justificare. Dacă încălci legea, atunci răspunzi pentru faptele tale. Poziția mea este destul de diferită: legislația noastră (ca și legislația oricărei alte țări, de fapt) are multe "spații goale", lăsînd loc de interpretare, chestiune de care se ocupă curțile de justiție (în special Curtea Supremă). Excesele sau, ca să mă exprim politicos, "aplicarea selectivă a legii", pe care am observat-o în cazul Yukos, se datorau interpretării separate, speciale, a legii care se utiliza pentru cazul nostru. O interpretare care nu este și nu poate fi aplicată pentru nici o altă parte litigantă. În general, legile noastre sînt în regulă, nici mai proaste și nici mai bune decît în alte țări, dar aplicarea legii și curțile de justiție sînt o catastrofă.

Acum să discutăm despre ideile și valorile tinereții. "Țara este o fortăreață asediată, așa încît trebuie să ne îndreptăm toate forțele spre întărirea apărării, sîntem înconjurați de inamici." Asta este de domeniul trecutului, desigur, și a fost înlocuită de o înțelegere a intereselor naționale și popoarelor, care nu coincid (ca să nu ne exprimăm prea dur) întotdeauna cu interesele statului și elitelor. În același timp — o să rîd și — patriotismul rus este încă viu. Eu am

în mine aceste sentimente, de exemplu: mă fac să mă abțin să spun lucruri urâte despre Rusia, chiar și atunci când vreau să fac asta.

Ideea de comunism ca "viitor luminos" a dispărut pentru toți, lăsând un gust amar după dezamăgirea care a urmat. Visul frumos ascundea totalitarismul birocratic insolent. Statul socialist, care se asigură că societatea are grijă de outsiders (de voie, de nevoie), că fiecare copil are o șansă în viață — ideea aceasta a supraviețuit. Dar abia după criza din 1998 ea a devenit parte adițională a transformării noastre. Înainte de asta au fost resentimente și dorința de a dovedi că eu "pot"... Mi-a luat mult timp să înțeleg importanța valorilor umane.

Atunci când am înțeles-o, am protestat. Asta se întâmpla în 2001 — afacerea NTV și revolta fuseseră "înăbușite". Dar apoi a apărut întrebarea la Sindicatul Industriașilor și Antreprenorilor din Rusia: ce e mai important — proprietatea sau libertatea de exprimare? Datoriile NTV către Gazprom erau reale. În acel moment am ajuns la concluzia că una nu poate exista fără cealaltă și am dat NTV 200 de milioane de dolari. Care au fost apoi folosiți pentru punerea mea sub acuzare.

Nu sînt un revoluționar. Dacă NTV ar mai fi existat, poate că aș fi acordat mai puține atenție altor evenimente. În general, nu aș fi vrut să "ies în evidență" și aș fi plecat din "politică" către "tovarăși" mai activi. Așa cum am procedat întotdeauna. Dar de data asta nu am mai putut. Mă simțeam de parcă m-ar fi sugrumat cineva.

Din acest punct de vedere, închisoarea este ceva mult mai bine definit, mai puțin opresiv. Cu toate că, desigur, din orice alt punct de vedere, nu e nimic bun aici. Și evident că nu acesta era deznodământul pe care îl aveam în minte. Dar am fost înghesuit într-un colț din care nu am mai putut ieși. O persoană înțelegătoare ar fi evitat, probabil, această situație.

Această scrisoare a apărut pentru prima dată în publicația rusă Novaia Gazeta, apoi tradusă în limba engleză și publicată în Open Democracy. Versiunea în limba germană a apărut în Osteuropa 1/2010. Versiunea originală a întregii corespondență e a apărut în ediția din octombrie 2009 a publicației Znamya. Toate drepturile rezervate.

Published 2010-08-11

Original in Russian

Translation by Laura Radulescu

Contribution by Dilema veche

First published in *Znamya* 10/2009 (Russian original); openDemocracy 14 September 2009 (English version); *Osteuropa* 1/2010 (German version); *Dilema veche* 332 (2010) (Romanian version)

(c) Mikhail Khodorkovsky/Ludmila Ulitskaya

(c) Dilema veche

(c) Eurozine